

Wim Cappers

Nasi goreng en negerzaad

De opleiding van Indonesische cadetten aan de Koninklijke Militaire Academie, 1949-1957[1]

Hoewel Nederland een onafhankelijk Indonesië pas na militaire strijd in 1949 accepteerde, bleef ons land sindsdien binnen de 'Nederlands-Indonesische Unie' intensieve contacten met de nieuwe staat nastreven. Als uitvloeisel van de militaire samenwerking kregen 39 Indonesische cadetten in de jaren 1949-1957 aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Breda een opleiding tot beroepsofficier. Drs. W.P.R.A. Cappers (1956), sinds mei 2003 wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Militaire Geschiedenis te Den Haag, heeft onderzocht in hoeverre de opleiding van Indonesische cadetten aan de KMA een succes is geweest.

Tijdens het assaut van 1952, het jaarlijkse cadettenfeest aan de KMA, werden op 1 mei Indonesische dansen gedemonstreerd. Uitvoerenden waren Indonesische cadetten, die sinds september 1951 op het Kasteel hun opleiding tot beroepsofficier kregen. Het jaar daarop verscheen in de Cadettenalmanak een collage met foto's van het assaut. De afbeelding van een Indonesische dans vormde daarin het middelpunt.

De komst van Indonesische cadetten naar Breda riep bij de Nederlandse militairen gemengde gevoelens op. Enerzijds waren zij bekend met de Indonesische cultuur. Nederlands-Indië was immers eeuwenlang een kolonie van Nederland geweest. Anderzijds waren de Indonesiërs sinds de onafhankelijkheid van hun land buitenstaanders geworden. Sommige Indonesische en Nederlandse cadetten en leden van de staf hadden in de jaren 1945-1949 zelfs tegen elkaar gevochten.

In dit artikel komen eerst de achtergronden van de opleiding van Indonesische cadetten in Nederland aan bod. Vervolgens wordt uiteengezet dat de militaire opleiding, het cadettenleven en de contacten met de samenleving aanleiding gaven tot wederzijdse spanningen en onderlinge aanpassingen. Tenslotte wordt de balans opgemaakt.

Onbetrouwbare vrijheidsstrijders

De Nederlandse houding tegenover het benoemen van Indonesische officieren is altijd ambivalent geweest. Sinds 1816 werden Indonesische onderofficieren soms bevorderd tot luitenant. Aangezien zij weinig opleiding en gezag hadden, commandeerden ze hoofdzakelijk inlandse troepen. Vanwege de bezorgdheid dat inheemse officieren tijdens een opstand

onbetrouwbaar zouden zijn, verdween de laatste Indonesische officier in 1879 uit het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).[2]

Als uitvloeisel van de ethische politiek en vanwege een groot tekort aan officieren werden eerst in Nederlands-Indië zelf en vanaf 1918 aan de KMA te Breda weer op bescheiden schaal Indonesische cadetten opgeleid. Nadat de Duitsers de beroepsofficierenopleiding in 1940 hadden gesloten, werd in Bandoeng een KMA opgericht. Deze opleiding voor KNIL-officieren werd na de Japanse aanval in 1942 gesloten.[3]

De oude vrees van de Nederlandse overheid dat Indonesische officieren in de toekomst leiding zouden geven aan een opstand, werd in 1945 alsnog bewaarheid. De Pembela Tanah Air (PETA), het Indonesische leger dat de Japanners tijdens de bezetting hadden gecreëerd, werd na de komst van de Britten opgeheven. Nadat Soekarno de onafhankelijkheid van Indonesië had geproclameerd, werd uit militairen van de PETA een bevrijdingsleger geformeerd. Een aantal Indonesische officieren uit het KNIL sloot zich hierbij aan. Uit deze twee groepen en guerrilla-eenheden kwam de Tentara Nasional Indonesia (TNI) voort, die tijdens de twee Politonele Acties de jonge Republiek Indonesië tegen Nederland verdedigde.[4]

Waardevolle connecties

Tijdens de Indonesische vrijheidsstrijd in de jaren 1945-1949 ontwikkelde luitenant-generaal S.H. Spoor, Bevelhebber der Landstrijdkrachten in Nederlands-Indië, plannen voor de organisatie van het leger binnen een verzelfstandigd Indonesië, die in eerste instantie de steun hadden van toonaangevende Nederlandse politici. De kern van dit toekomstige leger diende volgens Spoor te bestaan uit het KNIL aangevuld met onderdelen van de Koninklijke Landmacht (KL) en zorgvuldig geselecteerde eenheden van de TNI. De technische superioriteit van de Nederlandse militairen zou welhaast vanzelfsprekend de invloed in de nieuw opgezette strijdkrachten versterken. Ter verdieping van de militaire en culturele relatie met het moederland wilde Spoor daarnaast Indonesische beroepsofficieren in Nederland opleiden. Dankzij deze als informeel imperialisme te bestempelen handelwijze zou Nederland invloed op het leger in Indonesië kunnen blijven uitoefenen en zo zijn politieke en economische positie in de archipel veiligstellen.[5]

Dit plan sloot aan bij de keuze die Indonesische KNIL-officieren tijdens de onafhankelijkheidsstrijd maakten. Niet allen bleken vatbaar te zijn voor de leus 'Indonesia merdeka' (Vrijheid voor Indonesië). Terwijl driekwart van hen die in Nederlands-Indië waren opgeleid, de kant van Soekarno had gekozen, bleef van de officieren die in Nederland cadet waren geweest, ongeveer de helft het moederland trouw. Indonesiërs die aan de KMA te Breda waren opgeleid, konden daarom in een verzelfstandigd Indonesië worden beschouwd als waardevolle connecties.[6]

In de periode 1945-1949 toonden Indonesische jongeren van hun kant belangstelling om in Nederland te gaan studeren. Het betrof studenten die pro-Nederlands waren of tijdens de strijd een veilige haven zochten, dan wel gevangengenomen revolutionairen, die waren overgehaald om hier te studeren. Het ging vooral om jongeren, die profiteerden van de uitkomsten van de Malinoconferentie in juli 1946. Zij kregen van de Nederlands-Indische deelstatenregeringen beurzen om in Nederland te gaan studeren.[7]

Gebruikmakend van deze gunstige omstandigheden zette Spoor zich april 1949 ervoor in om zonen uit vooraanstaande Indonesische families op de KMA geplaatst te krijgen. De eerste kandidaat was Raden Mas. H.H. Djajadiningrat. Deze zoon van een hoogleraar en kleinzoon van een regent wilde na de HBS officier worden in het Indonesische leger. Via zijn oom Hilman Djajadiningrat, die goede contacten had met de Nederlandse overheid, kreeg hij echter een

opleiding bij een Nederlands infanteriedepot en kwam aldus in aanmerking voor een opleiding tot beroepsofficier aan de KMA. Dankzij de steun van Spoor, die kort daarop in mei 1949 overleed, en ondanks bezorgdheid over de kans op mislukking, die de broze verhoudingen geen goed zou doen, werd Djajadiningrat in september 1949 de eerste naoorlogse Indonesische cadet aan de KMA.[8]

De weg van Raden Mas. S. Tjondronegoro naar Breda was grilliger en typeerde de gespannen situatie rond de komst van Indonesische cadetten. Tjondronegoro was de zoon van een regent. Na de middelbare school sloot de jonge nationalist zich in 1945 bij de vrijheidsstrijders aan. Hij kreeg in het Indonesische leger de rang van tweede luitenant. In 1946 begon hij de studie voor officier aan de militaire academie van de Indonesische strijdkrachten te Djokjakarta. Nadat het jaar daarop de Eerste Politionele Actie was begonnen, werd Tjondronegoro bij Indonesische gevechtseenheden ingedeeld. Toen hij op voorspraak van Spoor een opleiding in Breda kon krijgen, besloot Tjondronegoro zijn ideaal om beroepsofficier te worden langs deze weg te verwezenlijken. Hij begon zijn opleiding in juli 1949 aan de School voor Reserve Officieren Infanterie (SROI) te Bandoeng. In november, een maand voordat Nederland de onafhankelijkheid van de Verenigde Staten van Indonesië binnen de Nederlands-Indonesische Unie accepteerde, vertrok hij naar Nederland. Daar vervolgde hij zijn militaire opleiding onder andere aan de SROI te Ermelo. In september 1950 werd hij cadet aan de KMA.[9]

De integratie van deze twee Indonesische cadetten op de KMA riep spanningen op.

Tjondronegoro had immers daadwerkelijk gevochten tegen KNIL en KL. Sommige Nederlandse militairen waren daarna als cadet of lid van de staf op de KMA terechtgekomen. Tot de stafleden behoorde H.J. Wolf, die tijdens de Tweede Politionele Actie als eerste luitenant had gediend en in 1950 als assistent-bibliothecaris aan de KMA was gaan werken.[10] Aangezien Djajadiningrat en Tjondronegoro naar Nederland waren gezonden in de tijd dat Indonesië formeel nog niet onafhankelijk was, gingen zij Nederlandse uniformen dragen.

Het lidmaatschap van het Cadettencorps was evenmin vanzelfsprekend. Na de komst van Djajadiningrat informeerde de senaat op 21 september 1949 bij het Korps Adelborsten in Den Helder, hoe daar met Indonesiërs werd omgegaan. De senaat kreeg als antwoord, dat Indonesische adelborsten dezelfde rechten hadden, omdat zij nog Nederlands onderdaan waren. Het was onbekend of de naderende soevereiniteitsoverdracht hierin verandering zou brengen.[11] Daarop zijn Djajadiningrat en een jaar later Tjondronegoro in het Corps opgenomen.[12]

Officiële opleiding in Nederland

Na de onafhankelijkheid van Indonesië verliep de organisatie van de strijdkrachten in de archipel anders dan generaal Spoor had beoogd. Het zuinige eerste kabinet Drees wilde niet betalen voor de militaire aanwezigheid van Nederland in Indonesië. De opbouw van de NAVO-strijdkrachten in Europa kreeg prioriteit. De KL werd daarom uit Indonesië teruggetrokken en het KNIL in juli 1950 opgeheven. Oud-knilliers konden hooguit na selectie toetreden tot de TNI, dat overeenkomstig de wens van Indonesië de kern van het leger ging vormen. Indonesië probeerde zelfs Nederlandse steun bij de opbouw van het leger te ontlopen door de Verenigde Staten hiervoor om hulp te vragen. Indonesië diende volgens Amerika echter te profiteren van de kennis van het voormalige moederland. Nederland kon zo tevens zijn economische belangen en zijn internationale prestige veiligstellen en een dam tegen het oprukkende communisme opwerpen. Daarom kwam er in Jakarta uiteindelijk op kosten van Indonesië een Nederlandse Militaire Missie (NMM) om het Indonesische leger op te leiden en te adviseren.[13]

Tegelijkertijd bleef het buitenlandse opleidingsprogramma bestaan. Begin jaren vijftig stuurde de Indonesische overheid honderden studenten naar universiteiten en hogescholen in Amerika en West-Europa waaronder Nederland. Een belangrijke categorie vormde de oud-vrijheidsstrijders, die nauwelijks contact zocht met de Nederlandse samenleving, maar vrijwel uitsluitend gericht was op het verkrijgen van vakkennis. In Nederland afgestudeerde Indonesiërs zouden tot de Indonesische elite gaan behoren.[14]

Tot deze studenten behoorden ook cadetten. Binnen de Indonesische overheid waren politici, die een apolitiek, professioneel leger voor ogen hadden en militairen met een KNIL achtergrond, voorstanders van deze wijze van scholing. Tot de laatste categorie behoorde kolonel A.H. Nasution. Hij was opgeleid aan de KMA Bandoeng en sinds 1950 chef-staf van de Indonesische landstrijdkrachten. In 1951 besprak hij met de NMM de opleiding van Indonesische cadetten aan de KMA. Daar opgeleide Indonesische beroepsofficieren moesten over vijf jaar de opleiding van officieren in eigen land van de NMM overnemen.[15]

In augustus 1951 riep Indonesië via krant en radio belangstellenden voor een beroepsofficiersopleiding in Nederland op zich te melden. Een selectiecommissie bestaande uit Indonesische en Nederlandse officieren nam hen tests af. Hoewel hun vooropleiding gebrekkig was,[16] werden tientallen Indonesiërs tot de opleiding toegelaten. In september 1951 arriveerden 27 Indonesische cadetten, onder wie veel oud-vrijheidsstrijders afkomstig uit vooraanstaande Javaanse families, op de KMA.[17]

Moeizame militaire opleiding

Hoofdverantwoordelijke voor het onderwijs aan de Indonesische cadetten was kolonel K.F. Puffius, die sinds de heropening van de KMA in 1948 gouverneur van dat instituut was. Aangezien kon worden verwacht dat hun opleiding specifieke problemen met zich meebracht, kregen de Indonesiërs een mentor toegewezen in de persoon van kapitein Th.H. de Loo. Deze reserveofficier, die bij het KNIL had gediend, had zelf naar de functie gesolliciteerd. Kolonel H.T. Harjono, de Indonesische militair attaché in Den Haag, die hoog stond aangeschreven,[18] steunde zijn benoeming. Harjono en De Loo hadden in de daaraan voorafgaande jaren goede contacten opgebouwd en konden daarom gemakkelijker vertrouwelijke informatie over de Indonesische cadetten uitwisselen.[19]

Op onderwijskundig terrein moesten de Indonesische cadetten zich sterk aan de Nederlandse situatie aanpassen. Evenals vóór de Tweede Wereldoorlog gaf de KMA na de heropening de cadetten onderwijs in het Maleis en de Indonesische land- en volkenkunde om ze voor te bereiden op een eventuele uitzending naar Nederlands-Indië. Na de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 schrapte de KMA het onderwijs in deze vakken op 1 februari 1950. Om de opleiding van de Nederlandse cadetten niet te schaden, keerden de Indonesische vakken niet terug op het lesrooster. Daarentegen werd van de Indonesiërs verlangd, dat zij voldoende vooropleiding hadden en de Nederlandse taal beheersten.[20]

In de praktijk zorgde het onderwijs aan Indonesische cadetten voor problemen. Al gauw werd de waarschuwing van de selectiecommissie over hun gebrekkige vooropleiding bewaarheid. Bovendien trokken de Indonesische cadetten zich niet graag terug in de bibliotheek om te studeren. In tegenstelling tot de Nederlanders waren ze al tevreden met een zes of een zeven.[21] Ze misten de stimulans om met goede prestaties de aandacht van Indonesische meerderen op zich te vestigen. Hoewel de moeilijkheidsgraad van de test voor het kerstverlof in 1951 het peil van de derde klas HBS niet te boven ging, bleken de meeste Indonesische cadetten onvoldoende kennis van wiskunde en moderne talen te hebben. Bijlessen waren dan ook nodig en van liefst zestien Indonesische cadetten werd verwacht, dat zij niet in het eerste studiejaar zouden kunnen

worden geplaatst. Tenslotte bleek de keus voor een bepaald wapen of dienstvak niet overeen te komen met de belangstelling en kunde van de cadetten.[22]

De militaire vorming viel de Indonesische cadetten eveneens zwaar. In vergelijking met de Nederlandse cadetten raakten ze vlugger vermoeid en hadden ze het 's winters sneller koud. Tijdens oefeningen kregen de Indonesische cadetten niet zelden de vervelendste karweitjes en de zwaarste lasten toegewezen. Hoewel de Nederlandse cadetten hun aanwezigheid accepteerden, deden ze soms geringschattend over hun prestaties en maakten de Indonesische cadetten vanwege hun onzekere houding op hen een bangelijke indruk.[23]

Het verblijf van Indonesische cadetten op de KMA stelde ook specifieke eisen aan de disciplinehandhaving. Formeel vielen zij niet onder de Nederlandse krijgstucht. Kolonel Harjono had zijn strafbevoegdheid echter mondeling aan de Nederlandse compagniescommandant gedelegeerd. De Indonesische cadetten waren aan het begin van hun opleiding gewaarschuwd dat ernstig wangedrag tot verwijdering van de KMA zou leiden. Hoewel deze regeling juridisch gezien niet waterdicht was, leverde de handhaving van de discipline in de praktijk weinig problemen op.[24]

Tijdens een opleiding bij het Korps Commando Troepen (KCT) weigerde Raden Jitno Kartawiria op 12 september 1952 om 21.00 uur echter de opdracht van een kapitein van de commando's, die op dat moment als compagniescommandant fungeerde, om naar Dinteloord en Bergen op Zoom te marcheren, waar hij vermiste geweren moest zoeken. Jitno was naar eigen zeggen moe en wilde rusten om de volgende dag wacht te kunnen lopen. Toen hem werd bedreigd met voorlopig arrest, maakte dat weinig indruk, omdat de Nederlandse krijgsraad hem zijns inziens niet kon dagen. Pas na zorgvuldige afweging durfde de staf de Indonesische cadet te straffen. Jitno's beoordelingsstaat van de gevechtscursus bij het KCT had op de meeste onderdelen een onvoldoende opgeleverd. Hij miste volgens gouverneur Puffius dan ook de eigenschappen om een goed officier te worden. Bovendien verwachtte de gouverneur dat Jitno op den duur een negatieve invloed kon hebben op de andere Indonesische cadetten. Niet onbelangrijk was zijn constatering, dat de overige Indonesische cadetten het optreden van Jitno afkeurden. Na overleg met Harjono onthief Puffius Jitno met ingang van 1 januari 1953 zonder repercussies van de opleiding.[25]

De militaire opleiding kende ook veiligheidsrisico's, omdat de Indonesiërs tenslotte tot een vreemde en in zeker opzicht zelfs vijandige mogendheid behoorden. Het gevaar school met name in de detacheringen. Daarom golden hier voorwaarden. In 1952 zorgden de regimentscommandanten ervoor dat de Indonesiërs geen commandofunctie kregen. Dit betekende, dat een Indonesische cadet als waarnemer meeliep met een Nederlandse cadet, die als commandant optrad.[26]

Buiten de poorten van het Kasteel kregen de Indonesische cadetten soms ruzie met Nederlandse militairen. Met name het Bredase station was als overgangsgebied tussen internaat en samenleving een bron van problemen.[27] Volgens een garnizoensorder moesten alle militairen met een militaire trein reizen. In december 1953 weigerden Indonesische cadetten echter daarvan gebruik te maken. Zij wilden niet de kans lopen om buiten het toezicht van officieren in de derde klas coupé van de militaire trein ruzie te krijgen met oud-Indiëgangers en commando's. Als buitenlandse militairen vielen zij echter buiten de normale regelingen. Voor het oplossen van dergelijke problemen bewandelde de KMA de informele weg. Mentor De Loo had over deze kwestie contact met militair attaché Harjono.[28]

Geacommodeerd cadettenbestaan

In vergelijking met Indonesische studenten bij civiele instellingen leidden de Indonesische cadetten naast hun studie een afwijkend bestaan. Zij leefden immers in internaatverband. Enerzijds versterkte deze besloten leefomgeving hun mogelijkheden om met medestudenten en docenten in contact te komen. Dit strookte met de Nederlandse doelstelling om via deze aspirant-officieren invloed in de Indonesische samenleving te houden. Anderzijds bestond de KMA-gemeenschap, die in september 1951 naast ongeveer 125 stafleden 277 Nederlandse cadetten en één Indonesische cadet in de persoon van Tjondronegoro telde,[29] door de komst van 27 cadetten uit de voormalige kolonie ineens voor ongeveer 10% uit Indonesiërs. Dit maakte wederzijdse accommodatie noodzakelijk.[30]

Zo was er onenigheid over de vraag of de Indonesische cadetten eigen uniformen mochten dragen. Gouverneur Puffius was van mening, dat een verschil in uniform het aanzien van het Corps en het corpsleven schaadde. Bovendien zouden aanvulling, herstel en afvoer van Indonesische uniformen problemen opleveren, omdat geen Nederlandse instantie van de regels daarvoor op de hoogte was. Desalniettemin moest Puffius tot zijn leedwezen accepteren dat de Indonesische cadetten, anders dan Djajadiningrat en Tjondronegoro, als militairen van een buitenlandse mogendheid gerechtigd waren om hun eigen uniform te dragen.[31] Wel kregen ze vanwege het nattere en koudere klimaat in Nederland aan hun geringere lichaamslengte aangepaste regenjassen, battledresses en overjassen uitgereikt.[32] Tijdens de viering van het 125-jarig bestaan van de KMA in 1953 oogsten de Indonesische cadetten lof, toen zij gekleed in hun witte ceremoniële tenues in korte, sierlijke paraparas langs koningin Juliana en prins Bernhard defileerden.[33]

De KMA hield rekening met de islamitische achtergrond van de meeste Indonesische cadetten. Deze tolerante houding tegenover een religie, die, op een kleine moslimgemeenschap in Den Haag na, begin jaren vijftig niet of nauwelijks in Nederland was vertegenwoordigd, paste binnen de toen nog verzuilde samenleving. In overleg met de militaire attaché werd de bovenverdieping van de protestantse kapel in de Duiventoren in 1952 ingericht als moskee. Voortaan konden de Indonesische moslims hier bidden, met name op vrijdag en tijdens islamitische hoogtijdagen. Cadet Raden Ating Kartakusumah fungeerde als imam.[34]

Kolonel Harjono verschafte voor 1952 een lijst met feestdagen, waarop de Indonesische cadetten vrij dienden te krijgen. Het ging om islamitische hoogtijdagen zoals het einde van de vastenmaand op 23 juni en nationale feestdagen als de dag van de onafhankelijkheidsproclamatie op 17 augustus.

Op laatstgenoemde datum woonden de Indonesische cadetten de plechtigheden bij op de ambassade in Den Haag.[35]

De eerbiediging van de Indonesische onafhankelijkheid ging zelfs zo ver, dat onwelgevallige publicaties niet onder hun ogen kwamen. In 1950 riepen Ambonezen als reactie op de onafhankelijkheid van Indonesië de Republiek Zuid-Molukken uit. In hetzelfde jaar richtten Nederlandse sympathisanten de Stichting 'Door de Eeuwen Trouw' op. Deze organisatie steunde het zelfbeschikkingsrecht van Ambon onder andere met de uitgave van De Stem van Ambon. Dit blad werd ook naar de KMA gestuurd, maar de zending werd daar keer op keer geweigerd. Aanleiding vormden ongetwijfeld publicaties als een ingezonden brief uit 1953 met de oproep de Indonesische cadetten terug te sturen, omdat ze als officieren op de Zuid-Molukken tegen de Ambonezen zouden worden ingezet.[36] De stichting vroeg om uitleg over de weigering van nummers. Na overleg met mentor De Loo besloot kolonel W. Kloppenburg, die Puffius eind 1954 als gouverneur van de KMA was opgevolgd, begin 1955 het tijdschrift te accepteren. Een of meer exemplaren van het blad konden aan hem persoonlijk worden toegestuurd. Vervolgens liet de gouverneur De Stem van Ambon alleen in de ruimtes voor stafleden en manschappen

verspreiden, maar niet in de bibliotheek en de kantine om de Indonesische cadetten daarmee niet voor het hoofd te stoten.[37]

Deze maatregel vloeiende voort uit het officiële Nederlandse beleid, dat de Indonesiërs na afloop van hun opleiding met een positief beeld van Nederland naar huis zouden terugkeren. Daarom had de staf van de KMA de Nederlandse cadetten voorafgaande aan de komst van de Indonesiërs in 1951 geïnstrueerd om hen in hun midden op te nemen. De gezamenlijke maaltijd leverde weinig moeilijkheden op. De Indonesiërs leerden de Hollandse kost eten, door deze met sambal op smaak te brengen. Bovendien maakten ze zich de cadettentaal eigen, volgens welke bijvoorbeeld kaas `eelt` heet en chocoladehagel slag `negerzaad`. Andersom waren Nederlandse cadetten door de uitzending naar Nederlands-Indië bekend geraakt met de Indische keuken. Wanneer nasi goreng op het menu stond, beschouwden alle cadetten dit als een feestmaaltijd. De stoelgang leverde in het begin enige problemen op. Wanneer Nederlandse cadetten op de toiletbril gingen zitten, voelden ze plotseling zandkorrels in hun billen prikken. Na een onderzoek door de senaat van het Cadettencorps bleken de Indonesiërs niet vertrouwd te zijn met de Nederlandse gewoonte om zich zittend te ontlasten. Zij vonden dit vies en waren gewend om boven het toilet te hurken. Daarom gingen ze op de toiletbril staan en deden alsdan hurkend hun behoefte. Om verdere irritatie te voorkomen kregen de Indonesische cadetten een eigen wc, waar ze zich bovendien met de gebruikelijke fles water konden reinigen. Na verloop van tijd wendden ze overigens aan de Nederlandse wijze van toiletbezoek. De douchefaciliteiten schoten in de ogen van de Indonesische cadetten hopeloos tekort. Zij waren gewend om zeker één keer per dag een bad te nemen. Ze moesten echter accepteren, dat zij in Nederland vanwege de kostbaarheid van warm water alleen vrijdags gedurende tien minuten mochten douchen. De staf van de KMA maakte tenslotte bij het indelen van de slaapzalen geen onderscheid tussen de cadetten. De Nederlanders stoorden zich soms wel aan de gewoonte van Indonesiërs om hun lichaam te oliën.[38]

Het Cadettencorps had grote bedenkingen om de 27 Indonesische cadetten als lid op te nemen. Op 17 oktober 1951 schreef de senaat gouverneur Puffius een brief, waarin de bezwaren werden opgesomd. Hoewel er in 1949 ook twijfel was om Djajadiningrat in het Corps op te nemen, vreesde de senaat, dat de nieuwe groep in mentaliteit, volksaard en ontwikkeling verder afstond van de Nederlandse cadetten. Puffius moest de senaat hierin gelijk geven. Djajadiningrat en de in 1950 opgenomen Tjondronegoro hadden als corpsleden nooit aanleiding voor problemen gegeven. De gouverneur verwachtte van zowel de Indonesische als de Nederlandse cadetten inschikkelijkheid. Hij zou de Indonesiërs voor november wijzen op hun rechten en plichten als cadet en corpslid. De senaat moest van zijn kant hun andere aard accepteren. Lastige karakters kwamen toch ook voor onder de Nederlandse cadetten? Puffius waarschuwde de senaat om de Indonesische cadetten niet slechts als corpsgast te behandelen. Aangezien de Nederlandse regering deze cadetten volgens een overeenkomst met de Indonesische regering in Breda wilde opleiden, moesten de gouverneur en de senaat aan dit besluit meewerken: Wellicht ... vormen later deze Cadetten, dan Officieren van de Republiek Indonesia, de brug, waarover beide volken, steeds zo nauw verbonden geweest, elkaar wederom kunnen vinden.[39]

Bij nader inzien bleken er ook van Indonesische kant bezwaren te bestaan tegen een lidmaatschap van het Cadettencorps. De Indonesische cadetten weigerden de cadetteneed af te leggen, waarin ze trouw zwoeren aan koningin en Nederland. Bovendien wilden ze het Wilhelmus niet meezingen. Tenslotte stoorden de Indonesische cadetten zich aan de traditie om bij het betreden van de kantine eer te bewijzen aan de lijst met ridders Militaire Willemsorde (MWO), die nota bene veelal waren uitgereikt vanwege krijgsverrichtingen in het voormalige Nederlands-Indië.[40]

Met wederzijds goedvinden werden de Indonesiërs dan ook geen lid van het Cadettencorps. Als jongherensociëteit kon het Corps geen podium zijn voor de officieel nagestreefde militaire samenwerking.[41] De Indonesische cadetten sloten zich aaneen in het Korps Kadet Angkatan Darat Republiek Indonesia. Voorzitter werd Soediman Saleh.[42]

De contacten van de Indonesische cadetten met Tjondronegoro, die wel lid was geworden van het Cadettencorps, verliepen niet soepel. Terwijl Indonesische burgerstudenten landgenoten, die voor 1950 waren aangekomen, over het algemeen accepteerden, werd Tjondronegoro door de later gearriveerde Indonesische cadetten beschouwd als overloper.[43]

Vanwege het internaatsysteem kon het Cadettencorps de Indonesische cadetten, die vanaf 1951 arriveerden, niet negeren. De Indonesische cadetten kregen geen toegang tot corpsvergaderingen. Ze werden echter toch Corpsgasten, die zich in de praktijk min of meer aan de regels van het Corps conformeerden. Het eerbewijs aan de ridders MWO richtten zij bijvoorbeeld in plaats daarvan tot de cadetten in de kantine. Indonesische cadetten werden ook ontgroend. Sommigen waren bang dat oud-Indiëstrijders hen extra stevig onder handen zouden nemen. Wanneer zij in de groentijd de opdracht kregen te schreeuwen en dan de gelegenheid te baat namen de Nederlandse cadetten voor 'asu' ofwel 'hond' uit te schelden, lieten oud-Indiëgangers merken, dat zij de belediging hadden verstaan. Ter bevordering van de integratie kregen de Indonesische jongstejaars evenals de Nederlandse cadetten als 'zeuns' een ouderejaars als 'pa'. Bij de verkiezing zorgde de senaat er wel voor, dat de Indonesische cadetten niet aan oud-Indiëgangers werden gekoppeld.[44]

Om de eenheid tussen de cadetten te versterken, werd op voorstel van militair attaché Harjono in 1953 een Indonesiër als 'liaisoncadet' aan de senaat toegevoegd. Mocht een Indonesische cadet een overtreding begaan, dan kon de senaat hem via de liaisoncadet corrigeren. De Indonesische cadetten kozen uit hun midden Oetoro. Deze keus had de goedkeuring van zowel senaat als mentor De Loo.[45]

Wapen-, dienstvak- en andere cadettenverenigingen reageerden in 1951 verschillend op de komst van de Indonesische cadetten. Terwijl de Cadetten Revolver Schietvereniging 'De Mineur' de Indonesische cadetten van de genie als buitengewone leden noteerde, besloot 'Prinses Marijke', de Wapenvereniging van Cadetten van het Wapen van de Verbindingsdienst der Koninklijke Landmacht, met algemene stemmen Indonesische cadetten als gewone leden op te nemen. Bij de Cadettenschermvereniging 'Flash' stonden de namen van Indonesische leden zonder nadere toelichting alfabetisch tussen de Nederlandse leden vermeld. Hoewel de Indonesische cadetten evenals de Nederlandse in de meeste verenigingen weinig actief waren, lieten ze zich wel gelden als schermers. Zo werd de helft van de Indonesiërs meester op de sabel. In 1953 versloegen afzonderlijke Indonesische en Nederlandse cadettenequipes de teams van het Koninklijk Instituut voor de Marine.

De beslotenheid van het internaat stimuleerde de individuele contacten. In de eerste plaats waren de 'pa-zeunrelaties' een garantie voor de integratie tussen Nederlandse en Indonesische cadetten. Zo waren liefst vier van de vijf 'zeuns' van de Nederlandse cadet J.H.A. Bollen afkomstig uit Indonesië. Daarnaast gingen jaar- en klasgenoten en cadetten van hetzelfde wapen of dienstvak veel met elkaar om.

Indonesiërs konden vooral goed overweg met Nederlanders die niet in Indonesië waren geweest. Deze Nederlanders hadden zich in hun ogen niet de mentaliteit eigen gemaakt om zich meer te voelen dan de Indonesiërs. Een van hen was Bram Stemerding, die sinds 1955 aan de KMA studeerde. Hij had via een buurtgenoot die in Nederlands-Indië had gevochten, een speciale belangstelling voor Indonesië gekregen. In zijn HBS-tijd had hij met een Nederlands meisje in Makassar gecorrespondeerd. Eenmaal op de KMA zocht Stemerding contact met de

Indonesische cadetten. Hoewel discussies over de Politionele Acties veel emoties losmaakten, voelden ze zich nog steeds met Nederland verbonden.[46] Met dit positieve gevoel wilde de Nederlandse overheid hen uiteindelijk weer naar hun vaderland laten terugkeren.

Succesrijke sociale contacten met de samenleving

Naast de militaire opleiding en het cadettenleven konden contacten met de samenleving bijdragen aan een positieve waardering van Nederland door Indonesische cadetten. De eerste mogelijkheid hiertoe betrof het pension van mevrouw Van Bussenmaker aan het Haagse Lange Voorhout 41. Hier werden de Indonesische cadetten in 1951 opgevangen. Later geschiedde de eerste opvang in een pension aan de Van Boetzelaerlaan 2, dat eveneens in de hofstad was gelegen. Aangezien de Indonesische cadetten in vakantietijd niet op het Kasteel konden blijven, moesten zij na verloop van tijd zelf onderdak vinden. Zij sliepen onder andere bij Indonesische families of kennissen. Terwijl de lage sociale status van veel hospita's in universiteitssteden de sociale omgang niet bevorderde, speelde deze factor bij mevrouw Van Bussenmaker geen rol. Zij was de weduwe van een voormalig resident. Daarmee stond zij ambtelijk op voldoende hoog niveau en kende zij de Indische samenleving bovendien van binnenuit. Desondanks stond ook zij uit financiële overwegingen niet toe, dat de Indonesische cadetten dagelijks douchten. Behalve haar achtergrond stimuleerde de aanwezigheid van twee dochters de sociale contacten. De pensionhoudster waakte er echter voor, dat de belangstelling van de Indonesische pensionsgasten binnen de perken bleef. Desalniettemin slaagde een enkele Indonesische cadet erin een dochter als 'fee' mee te nemen naar het assaut.[47] In een vrij weekeinde nodigden Indonesische zeuns hun Nederlandse pa's wel uit naar Den Haag. Daar werd cadet Bollen bijvoorbeeld onthaald op Indisch eten.

Terwijl Indonesische burgerstudenten niet of nauwelijks bij Nederlandse studenten thuis kwamen, namen Nederlandse pa's hun Indonesische zeuns ook mee naar het ouderlijk huis. Speciaal voor deze gelegenheden kregen Indonesische cadetten maandelijks f20,- extra zakgeld, zodat ze de gastvrouw een attentie konden aanbieden.[48] Zo nodigde cadet Bollen een paar van zijn Indonesische zeuns begin 1952 uit bij zijn familie in Maastricht en samen met een zus liet hij hun de Limburgse hoofdstad zien.

In het algemeen zijn er nauwelijks aanwijzingen dat de Indonesische cadetten werden gediscrimineerd. Terwijl oud-Indiëgangers het onder elkaar wel over 'ploppers' hadden en Indonesiërs soms het scheldwoord 'asu' gebruikten, gingen de cadetten goed met elkaar om. Hoewel de houding van de Nederlanders tegenover Indonesiërs na de dekolonisatie afstandelijker was geworden, waren er ook bij de Bredase bevolking geen tekenen van minachting te bespeuren. De inwoners waren immers sinds 1918 gewend aan de opleiding tot beroepsofficier van jongeren uit de Indonesische adel. Tijdens de Watersnoodramp in februari 1953 bleek in het geïsoleerde Zeeland racisme incidenteel nog wel voor te komen. Toen een Indonesische cadet een echtpaar uit een huis wilde redden, weigerde de vrouw ondanks haar benarde situatie zijn uitgestoken hand. De cadet voelde zich als een vuile inlander behandeld. De man keurde de houding van zijn echtgenote overigens af.[49]

De Nederlandse en Indonesische autoriteiten stimuleerden tenslotte doelbewust de nadere kennismaking met de samenleving. Tijdens de paasvakantie van 7 tot en met 12 april 1952 organiseerden mentor De Loo en militair attaché Harjono een excursie langs economische en culturele bezienswaardigheden. Het gezelschap bezocht onder andere de autofabriek van DAF te Eindhoven. Voor de Indonesische cadetten vormde het besturen van de nieuwste legervoertuigen in zwaar geaccidenteed terrein het hoogtepunt van de dag. Tijdens de lunch met de directie waren de tafels versierd met rood-wit-blauwe en rood-witte vlaggetjes. De Indonesiërs stelden

deze geste evenzeer op prijs. Waren er geen Indonesische vlaggetjes voorhanden, zoals tijdens een rijsttafel na een bezoek aan het jachtslot Sint Hubertus, waar in 1946 de Hoge Veluwe Conferentie was gehouden, dan werden er rode en witte tulpen in vaasjes geplaatst.

De Indonesische cadetten raakten ook vertrouwd met Nederlandse gewoonten. Na een bezoek aan de Nederlandse militaire begraafplaats op de Grebbeberg nuttigden zij in het 'Pannekoekenhuis' te Lunteren in een ware vakantiestemming dampende pannenkoeken en belegde broodjes met koffie. Vervolgens speelden zij in de speeltuin met Nederlandse kinderen. Raden Soemarno Soedarsono stal de harten van de paar aanwezige Nederlanders door met de kinderen Sinterklaasliedjes te zingen. Nadat de Indonesische cadetten onder andere in Staphorst, Volendam en Marken de traditionele kiekjes van vrouwen in klederdracht hadden gemaakt, sprak mentor De Loo de deelnemers aan de excursie toe. Hij sprak de hoop uit, dat deze rondrit door Nederland veel zou hebben bijgedragen tot een beter onderling begrip en waardering en dat de Indonesische leden een indruk mochten hebben gekregen van het vele mooie wat Nederland biedt aan tourisme, kunsten en wetenschap en dat het kleine Nederland door zijn machtige industrieën ook thans nog een eervolle plaats inneemt in de rijen der vrije volkeren. Een Indonesische officier sprak op zijn beurt de hoop uit, dat de reis zou kunnen bijdragen tot het steeds sterker worden van de vriendschapsbanden tussen Nederland en Indonesië.[50]

Blijvende culturele en sociale banden

Op 7 oktober 1954 bezocht Aroedji Kartawinata in zijn functie van tweede plaatsvervangend voorzitter van het Indonesische parlement de KMA. Hij sprak lovende woorden over de moskee in de Duiventoren. Hij hoopte, dat de Indonesische cadetten de aanwezigheid van deze voorziening zouden blijven waarderen en dat zij zich zouden blijven inzetten voor een goede verstandhouding met de Nederlandse cadetten.[51]

Ondanks dit optimisme klonken er steeds vaker dissonanten door in de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië. Spanningen tussen de prowesterse Nasution en radicale militairen leidden eind 1952 tot het vertrek van de chef-staf. Dit was waarschijnlijk de reden dat een voorgenomen bezoek van Nasution aan de KMA niet doorging. In 1953 verbrak Indonesië de militaire relatie met Nederland door de NMM op te heffen. Een jaar later trok Indonesië zich terug uit de Nederlands-Indonesische Unie, waarna het in 1956 de afspraken van de Ronde Tafel Conferentie uit 1949 opzegde. Nadat Indonesië in 1957 de Nederlandse bedrijven had genationaliseerd en in 1962 Nieuw Guinea deel was gaan uitmaken van het eilandenrijk, waren naast de militaire relatie, de politieke, economische en geografische banden met Nederland doorsneden. Hiermee was aan de wel als informeel imperialisme gekarakteriseerde periode een eind gekomen.[52]

In lijn met deze steeds dieper wordende breuk werd in de loop van de jaren vijftig de opleiding van Indonesische studenten in Nederland stopgezet. Vanaf 1954 gaf Indonesië signalen af, dat zijn studenten beter buiten Nederland konden gaan studeren. De Indonesische studenten kregen zo het gevoel dat een studie in Nederland een hinderpaal voor een glanzende carrière in het vaderland was geworden. Ook aan de opleiding van Indonesische cadetten aan de KMA kwam een eind. Na de komst van twee nieuwe cadetten in 1952 en nog eens acht in 1953 stopte Indonesië de aanmelding. Aangezien eind 1956 de twee nog aan de KMA studerende Indonesiërs geen gebruik van de moskee bleken te maken, werd het gebedshuis in overleg met de militaire attaché begin 1957 ontruimd.[53] In de loop van datzelfde jaar verlieten de laatste twee afgestudeerde Indonesische officieren de KMA.

Hoewel studeren in Nederland een negatief stempel had gekregen, hebben de 38 Indonesische cadetten, die in de periode 1949-1957 aan de KMA afstudeerden, over het algemeen een succesvolle militaire carrière doorlopen.

Djajadiningrat ondervond na zijn terugkeer in Indonesië weliswaar teleurstellingen, maar hij en Tjondronegoro brachten het wel tot kolonel. Van de 36 Indonesische cadetten, die in de periode 1951-1957 aan de KMA afstudeerden, bereikte liefst tweederde de rang van generaal. Van Nederlandse invloed op het Indonesische leger, dat vanaf de jaren zestig het politieke leven in Indonesië ging beheersen, was echter geen sprake. Ook zonder militaire invloed slaagde Nederland er in de jaren zestig via ontwikkelingssamenwerking overigens in haar belangen in Indonesië op economisch, wetenschappelijk en cultureel terrein veilig te stellen.[54]

Uit de KMA tijd restten slechts de vriendschappelijke betrekkingen, die de Indonesische oud-cadetten onderling en met de Nederlandse collega's bleven onderhouden. Zo gaven de Indonesiërs verschillende alumniboeken uit waaronder het hier gebruikte Buku kenang-kenangan. In 1982 bezochten brigadegeneraal T. Sumantri Purbodinoto en kolonel R. Ngandani als oudcadetten de KMA. Bibliothecaris Wolf, die daar nog steeds werkte, leidde hen rond. Zo bezochten ze de Duiventoren, waar ooit voor hen een moskee was ingericht. Met voldoening constateerden de Indonesische militairen in de eetzaal, dat de cadetten nog steeds 'negerzaad' als broodbeleg kregen.[55] Ook anderen zoals brigadegeneraal Soedibyo bleven contacten met Nederlandse oud-cadetten onderhouden en bezochten later de KMA.

Terwijl Indonesische burgerstudenten bij voorkeur vakkennis opdeden en contacten met Nederlanders min of meer bewust meden,[56] verliep de integratie van de Indonesische cadetten dankzij het internaatsysteem en de deels gestuurde contacten in de samenleving met meer succes. Dit vergrootte echter niet de invloed op Indonesië. De herinnering aan maaltijden met nasi goreng en negerzaad is echter typerend voor de blijvende culturele en sociale band tussen deze groep Indonesische en Nederlandse officieren.

Literatuur

- Bosscher, D. en Waaldijk, B., *Ambon Eer & Schuld. Politiek en persie rond de Republiek Zuid-Molukken* (Weesp 1985).
- Bouman, B., *Van Driekleur tot Rood-Wit. De Indonesische officieren uit het KNIL 1900-1950* (Den Haag 1995).
- Bouman, B., 'De Koninklijke Militaire Academie 1940-1942: KMA Bandoeng', in: *Armamentaria*, 37 (2002) 58-79.
- Brabänder, W.H.; Koster, J.M.; Neidig, H.W. en Rugebregt, J.R.J., ed. 'Officiersopleidingen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in Nederlands-Indië 1936-1950'. Niet uitgegeven manuscript Vereniging Officieren Ex-K.M.A. Bandoeng, Ex-K.I.M. Soerabaja en Ex-Res. Officieren Bandoeng, juni 1990.
- *Buku kenang-kenangan. Alumni KMA Breda* (z.p.1997).
- *Cadettenalmanak, (1950-1957)*.
- Lappers, W., 'Leren studeren; De verwetenschappelijking van het onderwijs aan de KMA 1948-1961', in: P. Groen en W. Klinkert, ed. *Studeren in uniform; 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003) 298-362, 579-584.
- Cats, B. 'De geschiedenis van de KNIL-cadetten KMA te Breda, promoties 1940, 1941 en 1942', in: *Armamentaria* 37 (2002) 80-95.
- Crouch, H., *The Army and Politics in Indonesia. Revised edition. Politics and International Relations of Southeast Asia* (Ithaca 1988).
- Drooglever, P.J., 'Mars in beweging. Denkbeelden over legerhervorming in het tijdvak van de dekolonisatie', in: G. Teitler en P. Groen, ed. *De Politie Acties* (Amsterdam 1987).
- Elk, B. van, *Rekenmeesters in de krijgsmacht. De geschiedenis van de Stichting NivRA Fonds Militaire Administratie 1956-2000 doorgelicht* (z.p. 2000).
- Gunawan, B., *Indonesische studenten in Nederland* (Den Haag 1966).
- Jong, J. de, 'Postkoloniale depressies en speciale banden. De Nederlands-Indonesische relaties 1949-1999', in: M. Elands, ed. *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht* (Den Haag 2000).
- Klinkert, W., *100 jaar Cadettencorps 1898-1998* (Tilburg 1998).
- Lammers, C.J., 'Het internaat als sociaal systeem - een functioneel-sociologische studie', in: J.A.A. van Doorn, ed. *Beroepsvorming in internaatverband. Sociologische beschouwingen en specifieke ervaringen* (Rotterdam 1965).
- Meijer, H., *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994).
- Moor, J.A. de, 'Generaal Spoor en het ontbrekende dossier', in: P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, ed. *De leeuw en de banteng. Bijdragen aan het congres over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, gehouden in Den Haag van 27-29 maart 1996* (Den Haag 1997).
- Schoonoord, D.C.L., 'De Nederlandse Militaire Missie in Indonesië', in: G. Teitler en J. Hoffenaar, ed. *De Politie Acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).
- Stemerding, B., *Jonkers, 170 jaar Koninklijke Militaire Academie* (z.p.1998).
- Sundhaussen, U., *The Road to Power. Indonesian Military Politics 1945-1967* (Kuala Lumpur 1982).
- Wolf, H.J., *Hoe was het ook weer? Verhalen over Breda, de Koninklijke Militaire Academie en het Kasteel van Breda* (Breda z.j.).

Noten

- 1 Op deze plaats bedank ik kolonel b.d. TNI H.H. Djajadiningrat en brigadegeneraal b.d. TNI Soedibyo, voormalige Indonesische cadetten aan de KMA, W.M. Adriaans, bibliothecaris van het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek, prof.dr. P.M.H. Groen, dr. J. Hoffenaar, drs. P.H. Kamphuis, L.C. Kaulartz, dr. J.A. de Moor, collega's van het Instituut voor Militaire Geschiedenis te Den Haag, dr. e. Bouman en de voormalige Nederlandse cadetten mr. W. van den Berg, J.H.A. Bollen, C.R. Mahieu, W.F. Steenvers en H.A. Wendt voor hun bijdrages aan de totstandkoming van deze tekst.
- 2 Bouman, Van Driekleur, 6-13, 375. Indonesische officieren bleven wel inheemse hulpkorpsen aanvoeren.
- 3 Bouman, 'De Koninklijke Militaire Academie', 58-79. Brabander, 'Officiersopleidingen', 66-115.
- 4 Bouman, Van Driekleur, 224-234, 375-378. Cats, 'De geschiedenis', 80-95.
- 5 De Moor, 'Generaal Spoor', 228, 231-232. Drooglever, 'Mars', 73-90. Meijer, Den Haag-Djakarta, 18-22, 633-641. De term informeel imperialisme is door Meijer geïntroduceerd.
- 6 Bouman, Van Driekleur, 218-224, 378, 380.
- 7 Gunawan, Indonesische studenten, 32-33.
- 8 Minister van Oorlog aan minister van Overzeese Gebiedsdelen.- CAD. KMA, 1949, doos 67, bundel II Geheim, 26 augustus 1949. Bouman, Van Driekleur, 261, 319, 426. Vergelijk Sundhaussen, The Road, 17.
- 9 Bouman, Van Driekleur, 261-262, 319-320, 428.
- 10 Wolf, Hoe, 90.
- 11 Korps Adelborsten aan Cadettencorps.- KMA. CA, C+A 1949-1960, 26 september 1949.
- 12 Gouverneur aan Cadettencorps.- KMA. CA, corpsgeschiedenis, oktober 1951.
- 13 Drooglever, 'Mars', 86-89. De Moor, 'Generaal Spoor', 226-233. Schoonoord, 'De Nederlandse Militaire Missie', 61-64. Meijer, Den Haag, 386-393.
- 14 Gunawan, Indonesische studenten, 46-47, 115, 121.
- 15 Meijer, Den Haag, 386-387. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 30 juli 1951. Buku, 10.
- 16 Hoofd Nederlandse Militaire Missie aan minister van Oorlog.- CAD. KMA, 1951, doos 9, stuknummer 4137/11-39, 15 november 1951. Mogelijk hield de gebrekkige vooropleiding verband met de oorlogsomstandigheden in de periode 1942-1949.
- 17 Buku, 12-16, 60. Lijst Indonesische cadetten.- KMA. Cadettenarchief, Ladenkast, 1952. De eis, dat de aspirant cadetten Nederlands moesten spreken, remde de toestroom van belangstellenden uit lagere milieus. Sundhaussen, The Road, 17.
- 18 Meijer, Den Haag, 345, 393-394.
- 19 Th.H. de Loo aan plaatsvervangend hoofd onderwijs.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 4 september 1951.
- 20 Lappers, 'Leren', 315, 328-329. Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 3 augustus 1951. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 11 september 1951.
- 21 Buku, 34-35.
- 22 Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, doos 76, stuknummer 11, 7 januari 1952.
Overigens bleven van de eerste 27 Indonesische cadetten in het studiejaar 1952-1953 maar twee zitten en veranderden drie van studierichting. In 1953 bleken de Indonesische

- cadetten van de militaire administratie onvoldoende opleiding te hebben om toegelaten te kunnen worden tot de examens van het Nederlands Instituut van Register Accountants (NivA). Hoewel uiteindelijk vijf Indonesiërs in deze richting afstudeerden, blijft het onduidelijk, of zij het NivA-examen hebben afgelegd. Van Elk, Rekenmeesters, 14.
- 23 Stemerding, Jonkers, 165-166.
- 24 Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, doos 14, bundel II 37/39, 27 september 1952. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, doos 14, bundel II 37/39, 30 oktober 1952.
- 25 Rapport dienstweigering Raden Jitno Kartawiria.- CAD. KMA, doos 77, stuknummer 485, 20 september 1952. Gouverneur aan militaire attaché Indonesië.- CAD. KMA, doos 77, stuknummer 577, 7 november 1952. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, doos 78, stuknummer 45C, 8 januari 1953.
- 26 Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, doos 77, stuknummer 475, 13 september 1952. Aantekening voor gouverneur door algemeen hoofd onderwijs.- CAD. KMA, 1953, doos 19, stuknummer 6600400, 1953. Zo werd tevens het probleem omzeild, dat Nederlandse minderen bevelen van Indonesische meerderen weigerden uit te voeren.
- 27 Buku, 70, 107.
- 28 Garnizoenscommandant Breda aan gouverneur.- CAD. KMA, doos 79, stuknummer 621 C, exh. 10 december 1953. Notitie 2 van A.C. Gelderman.- CAD. KMA, doos 79, stuknummer 621 C, exh. 10 december 1953.
- 29 Djajadiningrat had zijn opleiding in september 1951 al beëindigd.
- 30 Gunawan, Indonesische studenten, 54-SS, 64-65. Lammers, 'Het internaat', 38-42, 52-53.
- 31 Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 3 augustus 1951. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, 1952, bundel Algemeen, nummer 62, 18 augustus 1952.
- 32 C. de Jong aan gouverneur.- CAD. KMA, 1951, doos 9, stuknummer 3576/11-30, 15 oktober 1951. Buku, 21-22.
- 33 Verslag bespreking gouverneur met militaire attaché Indonesië.- CAD. KMA, 1953, doos 25, stuknummer 206/IV-07, 22 april 1953.
- 34 Gouverneur aan E. a. L.- CAD. KMA, doos 13, bundel I-26, 26 april 1952. Buku, 31.
- 35 Assistent militair attaché aan chef generale staf.- CAD. KMA, doos 14, bundel II-01 1), exh. 18 februari 1952. Buku, 72.
- 36 De Stem van Ambon (1953-39) 4.
- 37 Bosscher, Ambon, 119, 123, 127, 129, 170, 176, 181, 184. Gouverneur aan Stichting 'Door de Eeuwen Trouw'.- CAD. KMA, 1954, doos 38, stuknummer 5450411, exh. 8 februari 1955.
- 38 Buku, 58-61. Wolf, Hoe, 91. De zondagse naam voor chocoladehagel was 'Sperma Oeganda'. Mentor Indonesische cadetten aan gouverneur.- CAD. KMA, 1954, doos 35, stuknummer 434/IV-00, 8 oktober 1954.
- 39 De brief van de senaat is niet in het archief van het Cadettencorps aangetroffen. De bezwaren van de senaat zijn aan het antwoord van de gouverneur ontleend. Gouverneur aan Cadettencorps. KMA. CA, corpsgeschiedenis, oktober 1951.
- 40 Buku, 62-63, 69.
- 41 Wat betreft het vrijwel geheel ontbreken van Indonesische leden verschilde het Cadettencorps overigens niet van studentencorpora. Gunawan, Indonesische studenten, 6465, 126.

- 42 Klinkert, 100 jaar Cadettencorps, 78. Buku, 70.
- 43 Gunawan, Indonesische studenten, 134-135. Aantekening interview door B. Bouman.
- 44 Buku, 62-63, 66, 69-70.
- 45 Verslag bespreking gouverneur met militair attaché Indonesië.- CAD. KMA, 1953, doos 25, stuknummer 206/IV-07, 22 april 1953. Mentor Indonesische cadetten aan gouverneur.- CAD. KMA, doos 78, stuknummer 276C, 29 mei 1953. Gouverneur aan militair attaché Indonesië.CAD. KMA, 1953, doos 27, stuknummer 18390230, 18 juni 1953.
- 46 Buku, 67. Stemerding, Jonkers, 166.
- 47 Gunawan, Indonesische studenten, 113, 144. Buku, 20-21, 77.
- 48 Gunawan, Indonesische studenten, 124-125. Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 3 augustus 1951. Chef generale staf aan gouverneur.CAD. KMA, 1951, doos 10, stuknummer 2640/IV-00, 11 september 1951. Minister van Oorlog aan gouverneur.- CAD. KMA, doos 13, bundel I-26, 18 januari 1952.
- 49 Gunawan, Indonesische studenten, 113-115. Buku, 106.
- 50 Verslag excursie paasvakantie.- CAD. KMA, 1952, doos 15, bundel IV-61, exh. 20 mei 1952.
- 51 Verslag bezoek tweede plaatsvervangend voorzitter Indonesisch parlement aan KMA.- CAD. Dos 83, stuknummer 601, 15 oktober 1954.
- 52 Schoonoord, 'De Nederlandse Militaire Missie', 71-74. Meijer, Den Haag, 394-397, 404, 422423, 636, 638, 641. Chef generale staf aan gouverneur.- CAD. KMA, 1952, doos 15, bundel IV61, 20 augustus 1952.
- 53 Gunawan, Indonesische studenten, 47-48, 97-101, 128-129, 139. Cadettenalmanak, (1953) 31, 41, (1954) 44-46. Gouverneur aan chef generale staf.- CAD. KMA, doos 43, stuknummer 32360126, 15 oktober 1956. Assistent militaire attaché aan gouverneur.- CAD. KMA, 1957, doos 46, stuknummer 1370126, 13 februari 1957.
- 54 Bouman, Uan Driekleur, 320, 354-355, 359. Crouch, The Army, passim. Sundhaussen, The Road, 255-274. De Jong, 'Postkoloniale depressies', 20-29, 46.
- 55 Wolf, Hoe, 90-91.
- 56 Gunawan, Indonesische studenten, 131, 136-137, 142-145.